

ТУРИЗМ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 551.4:338.3

Моїсєєва Н.І., Кобченко Н.О., Кобченко Ю.Ф. Системно-структурний аспект туристсько-рекреаційних досліджень

У роботі розглядається системно-структурний аспект туристсько-рекреаційних і визначається місце, яке займає структурний аналіз у галузі туризмознавства, як складової природознавчої науки з елементами історичного та суспільного туризмознавства.

Ключові слова: туризмознавство, системно-структурний аналіз, історичне туризмознавство, суспільне туризмознавство, природничі науки.

В работе рассматривается системно-структурный аспект туристско-рекреационных исследований и определяется место, которое занимает структурный анализ в области туризмоведения, как составляющей природоведческой науки с элементами исторического и общественного туризмоведения.

Ключевые слова: туризмоведение, системно-структурный анализ, историческое туризмоведение, общественное туризмоведение, природоведческие науки.

In the work it was examination the systemic-structural aspect of the tourist-recreational research and it was determination the place, which occupies a structural analysis in the field of turizmology, as a constituent of natural science with elements of historical and public tourism.

Key words: tourism studies, landscape tourism studies, historical tourism studies, social tourism studies, natural sciences.

Постановка проблеми. Об'єктом дослідження у галузі туризмознавства є туристсько-рекреаційні комплекси. Вони вивчаються різними методами, серед яких чільне місце займають методи системно-структурного аналізу. Вивчення явищ природи у взаємодії з антропогенною діяльністю без застосування цих методів вважається однобічним, так як при цьому не враховується одна з важливих сторін комплексного дослідження – міжгалузєва складова кількісних відношень і закономірностей природно-антропогенних систем. З іншого боку, актуальність застосування системно-структурних методів зумовлена тим, що така галузь досліджень як туризмознавство відносно недавно стала на шлях свого самостійного розвитку [10]. Теоретичне осмислення туристсько-рекреаційних процесів і методів їх

дослідження стали об'єктом спеціального вивчення, а численні проблеми туризму і рекреації вже не можуть бути розв'язані у межах окремих дисциплін (географії, історії, соціології, медицини чи валеології), оскільки ця діяльність набула значення міждисциплінарного характеру. У зв'язку з цим важливо розглянути системно-структурний аспект досліджень у галузі туризмознавства, як складової природознавчих наук з елементами історичного та суспільного туризмознавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Передумовою появи системної орієнтації стали інтеграційні процеси у науці, що викликали до життя появу нових наукових напрямків, де рівень наукового знання відзначається широтою і розгорнутістю, а його зміст носить міждисциплінарний характер .

Акадамік О.А.Ляпунов [14] у роботі “У чому полягає системний підхід” називає це явище у науці “системним рухом”, що викликало до життя вивчення, перегляд і перетворення різних фрагментів “світу людей” на основі системних уявлень. Він визначає два джерела, що є передумовою появи “системного руху” – практика виробничої діяльності людини і філософська теорія. Першому віддається перевага, де у “світі людини”, що постійно ускладнюється, актуальні проблеми потребують широкого підходу для їх розв'язання.

Системний підхід став визнаним науковим напрямком лише у другій половині ХХ століття. Засновником сучасної загальної теорії систем вважають Л.Берталанфі, який у 1937 році на цю тему зробив доповідь на науковому семінарі у Чикаго, але тільки у 1968 р. видав монографію з питань системної теорії [1, 23]. У витоків цього наукового напрямку були такі відомі вчені як Т.Вінер [4], К.Шенон [20], У.Р. Ешбі [21]. Але задовго до них вітчизняні вчені А.А.Богданов, Н.А.Белов. Е.С.Федоров, Г.А.Грузинцев подають ідею про універсальні наукові принципи структури і організації. У роботі Б.Г.Юдіна [22] “Становление и характер системной ориентации” відзначається, що системна орієнтація сприяла появі низки методологічних концепцій, таких як структуралізм в соціальних науках, структурно-

функціональний аналіз, підходи до загальної теорії систем. Кожен з цих напрямків, що сформувався спочатку як напрямок галузевих дисциплін в подальшому набуває тенденції до розширення сфери застосування на загальнонауковому рівні.

Важливо що ці ідеї розвивались і в Харківському університеті. Професор Г.А.Грузинцев, який закінчив Харківський університет у 1907 р., а у 1910-1918 рр. був його професором, працював у галузі математичних наук і логіки. Провідну методологічну роль у його концепції відіграє поняття “система”, яке він визначає таким чином: “Всякая система состоит из элементов ее, связанных между собой определенными отношениями, которые образуют, в целом, лежащий в основе системы синтез” [5]. Автор торкається і питань інтеграції наук: “С системной точки зрения синтез или объединение знания не только является его целью, но это есть необходимое условие возможности знания, которое мы считаем для себя примлемым как таковое”. Роботи Г.А. Грузинцева надзвичайно багаті за ідеями відносно системних уявлень, наукових підходів і понятійних засобів. Автор вводить поняття моногенної системи і пізнавальної системи, поділив останню на фіксовану та пізнавальну систему в дії, користуючись широким арсеналом понять логіки, наукового дослідження і обґрунтування. Він ставить завдання створення науки про науку і про науковий метод.

Початок сучасного етапу розвитку загальнонаукового системного підходу відносять до 60 років ХХ століття. Поява системної орієнтації у географії пов’язується з ландшафтними дослідженнями. Уже у 1963 році на VI нараді з питань ландшафтознавства елементи системного підходу з’являються у доповідях. У цей час академік В.Б.Сочава [19] уперше застосував термін «геосистема», як синонім терміну «природний комплекс». У середині 60 років поняття «система» вживає у своїх наукових роботах проф. В.С.Преображенський [17]. Він застосував метод моделювання природно-технічних систем. У 1968 році

Ю.Г.Саушкін і А.М.Смірнов [18] запропонували розширити термін «геосистема» на інші природно-територіальні системи.

У наступні десятиліття системна орієнтація швидко розвивається як у загальнонауковому спрямуванні, так і у географії. Це зумовлено природним і цілком закономірним процесом. Системні ідеї почали формуватися у географії задовго до оформлення системного підходу, як особливого наукового спрямування. У роботах А.А.Григор'єва, Н.Н.Баранського, Н.Н.Колоскова, Л.С.Берга, С.В.Калесника, Н.А.Солнцева, Д.Л.Арманда, К.І.Геренчука, А.М.Маринича, Г.І.Швебса, П.Г.Шищенка та ін. були досить розвинуті системні уявлення, що створили підґрунтя для поняття складних географічних об'єктів і явищ.

Ми маємо певний досвід у галузі ландшафтних і природно-антропогенних дослідженнях і зокрема у галузі туризмознавства, що дає змогу зробити спробу розглянути системно-структурний аналіз як складової природознавчої науки з елементами історичного та суспільного туризмознавства спект досліджень у галузі туризмознавства і визначити місце структурного аналізу у ландшафтних і туристсько-рекреаційних дослідженнях. Крім того, нами започаткований широкий ландшафтно-географічний підхід до вивчення природно-антропогенних аспектів досліджуваних територій і, зокрема, обґрунтовано поняття “територіально-туристична система” як об'єкт дослідження туризмознавства; виконана моніторингова оцінка ролі природних процесів і антропогенних факторів розвитку природно-антропогенних систем на основі ландшафтного принципу, де розкривається зміст прикладних антропогенних досліджень. Починаючи з 1975 року у рамках природно-антропогенних досліджень, нами був використаний широкий географічний підхід на базі системної орієнтації [Кобченко 1976, 1982, 1993, 2002, 2004, 2006].

Формування мети статті. Основна мета роботи полягає у вивченні системно-структурного аспекту наукових досліджень туристсько-рекреаційних комплексів. Вони є об'єктом

дослідження у галузі туризмознавства, як міждисциплінарної галузі, що розвивається на стику природничих, історичних, соціологічних, технічних дисциплін і носить системний характер. Нові наукові галузі потребують і впровадження нових методів дослідження, серед яких запропоновані оціночно-моніторингові, моделювання природних процесів, системно-структурного аналізу, статистичної обробки вихідної інформації. При вивченні цих питань необхідно мати об'єктивну оцінку розвитку цих явищ, тому у роботі визначаються наступні завдання: вивчити вихідні передумови дослідження цієї проблеми і методи структурного аналізу у процесі дослідження природно-антропогенних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті розглядаються науково-методичні питання дослідження туристсько-рекреаційних комплексів на базі системної орієнтації. Зараз досить широкою і розвинутою галуззю наукового знання є системні дослідження. Вони відповідають завданням дослідження складних об'єктів, що є методологічною базою усієї сукупності сучасних наукових досліджень у галузі природничих наук, у тому числі і у галузі туризмознавства [3]. Системний підхід до вивчення складних об'єктів став загальнонауковим принципом. Його впровадження призвело до значних змін у категоріальній побудові наукових досліджень у багатьох галузях науки, у тому числі і у природничих науках. Вони усім ходом свого розвитку були добре підготовлені до сприйняття і активного розвитку системного підходу, тому швидке розповсюдження і закріплення системного підходу стало природним і цілком закономірним процесом [2].

Це служить вихідними положеннями для встановлення можливостей застосування системного підходу у галузі туризмознавства а як складової природознавчої науки з елементами історичного та суспільного туризмознавства, де об'єктом дослідження є туристсько-рекреаційні комплекси. Системні дослідження у таких галузях повинні стосуватися, перш за все, питань виділення їх із загальної системи природничих наук, як деякої самостійної цілісності, встановлення зовнішніх

взаємовідносин системи, аналізу структурних аспектів взаємодіючих елементів системи та їх ієрархії. Системні методи успішно розвиваються стосовно різних наукових і прикладних завдань у галузі туристсько-рекреаційних досліджень. Особливістю формування туризмознавства, як міждисциплінарної галузі, є об'єднання, з одного боку, групи науково-практичних завдань, пов'язаних з визначенням необхідності у застосуванні туристсько-рекреаційних досліджень та можливості їх проведення, а з іншого боку широкого вибору дисциплін, що беруть участь у розв'язанні поставлених задач.

Необхідною умовою розвитку системних досліджень у межах туризмознавства є:

- створення наукових основ та методичних розробок предмета міждисциплінарної галузі, якою є туризмознавство, з відбиття у ній взаємовідносин між об'єктами різних дисциплін, що розглядаються;
- проведення туристсько-рекреаційних досліджень на основі методів синтезу причинно-наслідкових зв'язків і інтегрального оцінювання природних умов з метою розвитку різних видів туристичної і рекреаційної діяльності;
- прогнозування ефективності рекреаційно-моніторингових заходів; — використання стаціонарів у туристсько-рекреаційних дослідженнях;
- вдосконалення методів оціночного туристсько-рекреаційного картографування.

Наші дослідження показали, що методи системно-структурного аналізу можуть бути використані при дослідженні туристсько-рекреаційних комплексів на різних етапах їх розвитку, починаючи з планування та проектування, як таких досліджень, що проводяться на стадії початкової підготовки рекреаційних робіт, далі у процесі функціонування туристсько-рекреаційних комплексів, і закінчуючи камеральними роботами, що пов'язані з прогнозуванням стану їх розвитку [8].

На першому етапі дослідження група методів, що названа нами умовно "предпроектна", забезпечує наукові дослідження на стадії планування та проектування туристсько-рекреаційних заходів. Даний етап досліджень стає обов'язковою частиною робіт, спрямованих на визначення рекреаційних потреб у проведенні відповідних рекреаційно-моніторингових робіт і виявлення можливості їх виконання у конкретних природних умовах. Така проблема пов'язана з необхідністю вибору на основі оціночних досліджень одного рішення з кількох проектів. Чим ширше розгорнуті такі дослідження, тим ясніше стає проблема, пов'язана з вибором запропонованих варіантів [9].

Методологічну основу оціночних досліджень складає теорія цінностей, яка слугує необхідною умовою переходу від наукового рівня пізнання природи до практичного використання її ресурсів для різних видів діяльності людини, у тому числі для туристсько-рекреаційної. Поняття цінності виникає при взаємовідношеннях людини з об'єктами природи, де визначається їх здатність задовольнити потреби людини. Це є необхідний момент практики, а наука, вивчаючи властивості об'єктів, дає матеріал для їх оцінки з точки зору корисності для людини.

Визначити корисність природного об'єкту, або окремої його властивості, означає провести оцінювання для практичної діяльності людини. Оцінка відбиває результат співставлення предмета оцінки з вимогами, поставленими до нього людиною. Отже, оцінка, що залежить від властивостей об'єктів, надає вибір між ними. Для його визначення застосовують категорію "корисності", що виникає при співвідношенні двох сторін у певних економічних та соціальних умовах, оскільки сам об'єкт без порівняння його з потребами людини не має указаних якостей. Отже, ціннісні відношення передбачають появу двох сторін – суб'єкта і об'єкта, і передбачають відбір тих явищ дійсності, котрі потрібні людині.

Рекреаційне оцінювання це вид діяльності людини, в процесі якої визначається характер впливу природних умов

певних регіонів на проведення відповідних рекреацій і зворотний їх вплив, як на рівень господарської діяльності, так і на природні умови досліджуваних територій. Розглядаючи дане визначення зазначимо, що для рекреаційного оцінювання, як і для будь-якого судження, яке визначає оцінку, характерна наявність двох сторін: природного середовища, що визначає об'єкт оцінювання і різних видів рекреації, які є суб'єктом даних досліджень.

Рекреаційному оцінюванню, як пізнавальній діяльності, властиві такі елементи: постановка задачі, визначення предмета оцінки, вибір методів і засобів оцінювання, проведення рекреаційного моніторингу, відшук зручних формодержання результатів дослідження.

Задачею рекреаційно-оціночних досліджень є вивчення природних умов і визначення їх придатності для певного виду рекреаційного освоєння. Оскільки цінність визначається обома сторонами цінносного відношення, то її характер залежить і від суб'єкта, як фактора рекреаційної цінності, і від об'єкта-носія цінності. Таким чином, у рекреаційному оцінюванні здійснюється зв'язок між природою і рекреацією, що визначає міру впливу об'єкта на суб'єкт і розкриває безпосередній предмет природно-рекреаційних досліджень.

Пошуки конкретних прийомів оцінки природних умов для мети, що ставить перед собою рекреація, можливі при розкритті співвідношення "природа-рекреація". Суб'єктивний фактор цінності відбиває рекреацію як складне явище, яке у кожній взаємодії з об'єктом бере участь лише однією або декількома сторонами, тобто в сферу робіт залучаються окремі їх види.

З іншого боку природне середовище теж частково включається в сферу рекреацій. Тільки окремі сторони і властивості об'єкту, що впливають на рекреацію, приймають участь у визначенні рекреаційної цінності. В цілому можна сказати, що визначення і характеристика суб'єкта дають можливість відібрати найважливіші властивості об'єкта, що

підлягають рекреаційній оцінці, намітити критерії і розробити систему показників.

Згідно класифікації оцінок природних комплексів рекреаційна оцінка відноситься до технологічного типу. Застосовані критерії оцінок такого типу впливають із потреб в рекреаціях досліджуваних регіонів і зрештою відбивають ступінь задоволення цих потреб. В науково-дослідницькому плані оцінки міри впливу природного середовища на рекреації і зворотний вплив складають невід'ємну частину великої проблеми взаємодії природи і суспільства.

Висновки. Розглянувши проблеми вивчення системно-структурного аспекту туристсько-рекреаційних досліджень, можна зробити наступні висновки:

— характерною особливістю сучасних наукових досліджень стали інтеграційні процеси, що викликали до життя появу нових наукових напрямків. У галузі природничих наук розвивається новий науковий напрямок – туризмознавство з елементами історичного та суспільного туризмознавства, де рівень наукового знання відзначається широтою і розгорнутістю, а його зміст носить міждисциплінарний характер.

— це дозволяє у галузі туризмознавства виділити два рівні системних досліджень – монодисциплінарний і міждисциплінарний. Монодисциплінарний метод системних досліджень дає можливість охарактеризувати єдність предмета дослідження, метода у межах окремих наук. Міждисциплінарний рівень відноситься до специфічного типу проблемних досліджень туристсько-рекреаційних комплексів, метою яких є системне міжпредметне вивчення об'єктів.

— методи системних туристсько-рекреаційних досліджень — основа для проведення комплексного вивчення і оцінки природних об'єктів з метою організації туристсько-рекреаційних заходів. Вони покликані ознайомити з природними процесами і явищами необхідними для розуміння генезису природного комплексу, його еволюції, історії формування, що дає можливість виявлення закономірностей і взаємозв'язку між

природними явищами та процесами і компонентами туристсько-рекреаційних комплексів.

— оціночний туристсько-рекреаційний моніторинг – це діяльність людини спрямована на дослідження стану природно-рекреаційних комплексів за допомогою методів спостереження, оцінки, прогнозу і управління з метою визначення оптимальних режимів їх функціонування. За своїми цілями та орієнтацією оціночний туристсько-рекреаційний моніторинг, як і моніторинг взагалі, спрямований на виконання програм охорони природи і науково-практичних заходів оздоровлення навколишнього середовища, та на подолання кризових явищ і ситуацій, що склалися у природі і суспільстві, а також на розробку обґрунтованих схем природокористування.

Список літератури

1. Берталанфи Л. Общая теория систем // Системные исследования. – Вып.3. – 1973. – С 20 – 37.
2. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 327 с.
3. Будыко М.И. Климат и жизнь. – Л.: Гидрометеиздат, 1991. – 472 с.
4. Винер Г. Основы кибернетики. – М.: Знание, 1964. – 321 с.
5. Грузинцев Г.А. Очерки по теории науки // Записки Днепропетровского университета. – Вып.3. – 1928. – С.24 – 36.
6. Дубинский Г.П., Бабич А.Д., Кобченко Ю.Ф. Мелиоративная география и вопросы преобразования природной среды юга ЕТС орошением // XXIII Международный географический конгрес, Симферополь. –1976. – С.26 – 29.
7. Кобченко Ю.Ф. Мелиоративная география – новая область междисциплинарных исследований // Вестник ХГУ. – 1982. – № 228. – С.62 – 66.
8. Кобченко Ю.Ф. Географо-мелиоративный мониторинг – как метод междисциплинарных исследований. – Харьков, ХГУ, 1993. – 13 с. – Укр.-Деп. в ГНТБ Украины.

9. Кобченко Ю.Ф. Метеорологічний тезаурус – Х.: ХНУ, 2001. – 39 с.
9. Кобченко Ю.Ф., Клименко В.М., Протасов О.І. Еколого-меліоративни моніторинг як метод дослідження складних систем. – Х.: ХІСП, 2002. – С. 121 – 126.
10. Кобченко Ю.Ф., Резуненко В.А., Гвоздь Н.А. Применение статистического критерия Хи-квадрат для анализа гидрометеорологической информации и прогнозирования развития погодных комплексов // Вестник Харьковского университета. – 2003. – № 610: Геология-география-экология. – С.143 – 150.
11. Кобченко Ю.Ф., Резуненко В.А. Екологічні проблеми та математичне моделювання природно-агромеліоративних систем // Вісник ХІСП. – 2003. – Випуск 3(5). – С. 153 – 160.
12. Кобченко Ю.Ф., Резуненко В.А. Екологічні проблеми функціонування природно-агромеліоративних систем // Вісник ХІСП. – 2004. – Випуск 2. – С. 124 – 129.
13. Кобченко Ю.Ф. Фітопогодний комплекс як система // Вестник Харьковского университета. – 2006. – № 753: Геология-география-экология. – С.143 – 150.
14. Ляпунов А.А. В чем состоит системный подход // Системные исследования. – М.: Наука, 1972. – С. 5 – 18.
16. Монин А.С. История климата. – Л.: Наука, 1989. – 407 с.
17. Преображенский В.С. Ландшафтные исследования. – М.: Наука, 1967. – 267 с.
18. Саушкин Ю.Г., Смирнов А.М. Геоситемы и геоструктуры // Вестник МГУ. – Сер. География. – 1968. – №5. – С.13 – 24.
19. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах. – Новосибирск: Наука, 1978. – 427 с.
20. Шенон К. Работы по теории информации. – М.: Наука, 1963. – 315 с.
21. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. – М.: Наука, 1969. – 435 с.

22. Юдин Б.Г. Становление и характер системной ориентации // Системные исследования. – М.: Наука, 1972. – С. 18 – 25.

23. Von Bertalanffy L. General system theory. Foundation, Development, Applications. – N.Y., 1968.

УДК: 338.48

Москальова Н.П., Кулішенко Т.Ю.

Туристична індустрія: значення, правове забезпечення

Розглянуто проблему важливості для українського суспільства розвитку туристичної галузі

Ключові слова: туризм, культурна спадщина, ЮНВТО.

Рассмотрено проблему важности для украинского общества развития туристической отрасли

Ключевые слова: туризм, культурное наследие, ЮНВТО.

Туристична сфера є однією із стратегічних галузей народного господарства. Вона здійснює істотний вплив на соціально-економічне становище держави та окремих її регіонів. Вчені виділяють, що в більшості країн світу мотивацією для розвитку туризму є його економічні переваги. Проте туризм здійснює комплексний вплив на розвиток суспільства. Він позитивно впливає на підвищення життєвого рівня населення; на збереження культурної спадщини; сприяє створенню і розвитку різних об'єктів культури; формує почуття гордості за свою країну, національні цінності; забезпечує можливості для взаєморозуміння між різними народами.

Туристична галузь відіграє важливу роль у розвитку світової та національної економік. За оцінками Всесвітньої Ради з туризму та подорожей останніми роками сукупний внесок індустрії до світового ВВП становив у середньому 9,8%, частка галузі в структурі зайнятості – 9,4%, а в сукупних інвестиціях – 4,3% [1, с.4]. В той же час Україну характеризують більш низькі значення цих показників. Вчені виділяють ті проблеми, що стримують розвиток туристичної індустрії в Україні: зменшення платоспроможності населення, моральне та фізичне старіння туристичної інфраструктури, падіння культури туризму і